

LUDVÍK ŠTĚPÁN

MOTIVY SMRTI A SMUTKU V POEZII OLDŘICHA MIKULÁŠKA A JANA SKÁCELA

Motiv je jedním ze stavebních kamenů obsahové stránky literárního díla, což platí i pro texty, které označujeme jako poezii, byť si musíme být vědomi toho, že „měnicí se poetická situace se nepřestává svým kodifikátorům vysmívat“.¹ Motivy smutku, smrti, zmaru atd. neodlučně patří nejen k básníkům vyzrálým, ale často především k mladým. V české poezii bychom mohli jako příklady uvést už jen tituly sbírek – Vladimír Holan: *Triumf smrti* (1930), František Halas: *Kohout plaší smrt* (1930), Vilém Závada: *Panychida* (1927), Jan Zahradníček: *Pokoušení smrti* (1930). Zatímco většina básníků těchto motivů využívá pouze v některých obdobích své tvůrčí činnosti, jiní tvůrci je vtělili do svých programových zásad (k typickým básníkům patřil V. Holan, kterého vždy vábilo vše „staré, uzavřené, skryté, tajemné, hermetické“²).

Zatímco Vladimír Holan v celé své básnické tvorbě obcoval se smrtí, u dvou velkých moravských básníků Oldřicha Mikuláška a Jana Skácela tomu bylo jinak. Oba s přibývajícimi roky života blízkost smrti stále zřetelněji tušili a občas se jí ve verších dotýkali, i když Mikulášek z pozice milence života a Skácel z pozice milence smutku.

Kdy začíná tušit Oldřich Mikulášek (1910–1985)? Byl básníkem, pro nějž platilo „žít vstojе je příkaz doby/ a umřít vstojе příkaz života“³ a který sám vyhledával kontrasty a polaritu: smrt – život, ortely – milosti, ne – ano, černá – bílá. Výrazným dotykem se stalo období jeho *velké a dlouhé nemoci*, poté, kdy v roce 1967 utrpěl těžký úraz, který jej na dlouhou dobu upoutal na lůžko a pro zbytek života k francouzským holím. Měsíce strávené v nemocnici a následný zákaz publikovat v básníkovi prohloubily úvahy o podstatných věcech člověka.

1 Międzyrzeczki, A.: Drogi i sąsiedztwa, in *Pogranicza poezji*, ed. J. Z. Brudnicki, J. Witan, Warszawa 1983, s. 29.

2 Viz smuteční projev Viléma Závady na pohřbu V. Holana 10. 4. 1980, cit. podle V. Holan: *Sebrané spisy, Bagately XI*, Praha 1988, s. 329.

3 O. Mikulášek: Myšlenky v bufetu, in *Ortely a milosti*, Praha 1963, s. 22.

Pochopitelně, že stárnutí a blížíci se dotyky smrti si Mikulášek uvědomoval už dřív, ale jsou to spíše náznaky, např.: „Listí žloutne,/ proč se mluví o věčně zelené písni života,/ listí žloutne/ a padá,/ jen javor někdy prsty zatlačuje oči/ šedým myším...“⁴ Podobné motivy však prostupují téměř celou sbírku *Veliké černé ryby a dlouhý bílý chrt*, v níž si básník uvědomuje: „Ticho – jak budu i já,/ až zesnu.“ (Veliké černé ryby), „Smrtihlav na mne mhourá.“ (Můra), „Všechno jsem zabil,/ jenom ne svou smrt,/ která se na mne zubí –“ (Dlouhý bílý chrt), „když vášeň vadne v chlad,/ když krev už nezapění/ a luna věští smrt“ (Balada ženská).⁵ A motivu smrti se Mikulášek už nezbavil. Ani ve sbírce *Žebro Adamovo*⁶ (výrazně patrné je to zejména v delší básni Utrpení starého Werthera), ani ve verších pozdějších, včetně těch, které vyšly z autorovy pozůstalosti.⁷

V poetice Mikulášek nespěl od složitosti k jednoduchosti, nebyl totiž nikdy autorem, který do své *výbavy* nutně potřeboval rýmy; nicméně užíval je s citem a rád, tu více, tu méně, byt v jejich rozložení směřoval spíše k rýmům vzdáleným. Stejně tak se nerad nechal svírat kazajkou formy, i když občas klasický tvar s chutí a virtuozitou jemu vlastní použil.⁸ Avšak na rozdíl např. od Viléma Závady, který dospěl k prosté nerudovské písňové formě, šel Mikulášek cestou značně různorodou – od místy až hymnického proudu veršů k formám a tvarům kratším a konciznějším, od průzračných metafor k zašifrovanosti a mnohoznačnosti a od hry metafor k postmodernistické hře se slovy.

Pro příklad si dovolím ocitovat dvě kratší básně, i když je to srovnání spíše nahodilé a neúplné:

Žena ve vaně

Horká voda
duní v koupelně,
horká tak pekelně,
že dusí soli vonné.

A vana – bílá hrobka
nahých žen –
sálá tím obrazem
rozsvíceného těla,
na které černá noc

4 Srovnej O. Mikulášek: Monotonie, in *To královské*, Praha 1966, s. 17.

5 Všechny citáty jsou z knihy *Veliké černé ryby a dlouhý bílý chrt*, Brno 1981.

6 O. Mikulášek: *Žebro Adamovo*, Praha 1981.

7 Přesvědčit se o tom můžeme především ve sbírce *A trubky zlatý prach*, Brno 1990.

8 Viz např. *První obrázky*, Praha 1960, a *Druhé obrázky*, Praha 1986, které obsahují typické mikuláškovské desetiveršové tzv. minisonety se strofami 4 + 3 + 2 + 1 verše (*První obrázky*) a 1 + 2 + 3 + 4 verše (*Druhé obrázky*).

s milencem zapomněla,
s milencem skloněným
jako most padací
nad ženou zazděnou,
když voda burácí –
a ona v krvi tone.⁹

A proti tomu báseň ze sbírky o dvacet osm let mladší:

Postýlka

Potichu, tíško, potichoučku
budeme mlít hladkou moučku
svého těla.

Já vím, že nikdy ji nesemelu;
prášit se začne od květin
a stane se jenom tím,

čím, jak ty mně,
se ti odvděčím – ;
důvěrně
postýlku v stvolu tvém si stelu.¹⁰

Označení Jana Skácela (1922–1989) jako milence smutku není vůbec nepřipadné. Už v autorově básnické prvotině *Kolik příležitostí má růže* (1957) se nad jeho poezií vznáší opar jemné melancholie a stesku, v dalších sbírkách počínají zprvu nesmělé, ale později stále zřejmější dotyky se smrtí. Dětství na venkově, kde smrt byla nedílnou součástí života, a totální nasazení na stavbách silnic a tunelů v Rakousku, kam smrt mohla přijít kdykoli, formovala vztah básníka ke smrti. Nejprve to byla smrt zprostředkovaná: „... a já ji znám,/ tu cestu úvozem,/ co nás vodívala z pohřbů do hospody.// Děti jdou dál,/ pod okny poslouchají ženy,/ jak voní mužský život ukončený...“¹¹ Aby si později začal uvědomovat tušení smrti vlastní, již označil ve zpívání smuténky na poli jako „moje smrt“ („... je příběh starší nežli já,/ než moje smrt,/ než smutek ze mne, odpusť!“),¹² a poslouchat „nznak, jak z nás ubývá.“¹³ Ale ve sbírce *Metličky*, jak

⁹ O. Mikulášek: Žena ve vaně, in *Ortely a milosti*, Praha 1958, s. 72.

¹⁰ O. Mikulášek: Postýlka, in *Druhé obrázky*, Praha 1986, s. 55. – Za zmínku stojí, že právě v této básni (a není to výjimka, což svědčí o Mikuláškově nepoddajnosti vůči násilnému sešněrování formou) porušuje dané rozložení slok svého minisonetu: místo 1 + 2 + 3 + 4 verše užil 3 + 3 + 4 verše.

¹¹ Viz J. Skácel: Po pohřbu, in *Co zbylo z anděla*, Praha 1960, s. 28.

¹² Srovnej J. Skácel: Smuténka, in *Smuténka*, Praha 1965, s. 25.

¹³ Tamtéž, s. 43.

praví Jiří Opelík, „poprvé projektoval smrt na široké metafyzické plátno“,¹⁴ aby nakonec dospěl k definitivní výpovědi: „Já mrtvý Harlekýn/ trvám i po smrti... /.../ Na poli kde se říká/ na Dávném prosu/ roste naše smrt a je to mařinka“.¹⁵

S přibývajícím věkem nabývá u Skácela motiv smrti na četnosti, zejména v době nedobrovolné autorské odmlky, kdy měl zakázáno publikovat, tedy po sbírce *Metličky* (1970). A nejde už pouze o námluvy se smrtí; Skácelovy verše jsou kolbištěm sváru mezi láskou a smrtí – „jediné síly smrti opravdu čelící a s ní komplementární“,¹⁶ mezi zmarem a nadějí, lží a pravdou, osamělostí a lidskou soudržností.

Je to pozvolné obcházení a ke konci básníkovy života uzavírání kruhu jednotlivé básnické výpovědi, neboť autor je si jist: „Vím, že někde čeká,/ čeká na každého./ Potom nebudu./ Na někoho čeká pod jabloní/ a na ty pyšné hlavy/ u dubu.“¹⁷ Aby za osmnáct let v dialogu se smrtí a pozemskou existencí pokračoval verši o těch, kteří „hrob mají předem vykopaný a duši v olověném peří“,¹⁸ rezultátem:

a odcházíme stranou krutých střelnic
zlých kolotočů jarmarečních bud
tohoto světa po staré jdem cestě
od nikud nikam nikam odnikud¹⁹

Je to sestupování po schodech k dalším rozměrům básně, stále konciznějších, cudnějších a zamlklejších. Sbírkou *Naděje s bukovými křídly* (1983) tvoří stovka čtyřverší, stejnou formu má již zmíněný cyklus Na prázdné dlani kamínek. Prohlubuje se motiv spánku jako metafory smrti:

100

Už toho nech a uklid v básni
dnes naposled jak tolikrát
a všechna světla v domě zhasni
a jdi už spát a jdi už spát²⁰

14 Opelík, J.: Osudová do ztraceného vosku – rozloučení s Janem Skácelem 15. 11. 1989 v obřadní síni v Brně-Židenicích, cit. podle přílohy časopisu ROK, Brno, únor 1990.

15 J. Skácel: Vzpomínky mrtvého Harlekýna, in *Dávné prosy*, Brno 1981, s. 29. – Je to báseň inspirovaná jedním z posledních obrazů brněnského malíře Bohdana Laciny, dokončená po malířově smrti.

16 Viz Opelík, J.: Osudová do ztraceného vosku..., op. cit.

17 J. Skácel: Celá v bílém, in *Co zbylo z anděla*, op. cit., s. 44.

18 Viz čtyřverší z oddílu Na prázdné dlani kamínek, in *Kdo pije potmě víno*, Brno 1988, s. 57.

19 Závěrečné čtyřverší stejného cyklu, tamtéž, s. 63.

20 Jde o závěrečné, sté čtyřverší sbírky *Naděje s bukovými křídly*, Praha 1983, s. 114.

A podobně jako Oldřich Mikulášek dospívá Jan Skácel ke hře o smrti a na pravdu, která potrvá až do skonání světa:

Umírá Hamlet
a čtyři kapitáni na ramenou nesou
do zákulisí mrtvého
a vojsko – vojsko střílí

Potom se herci v šatnách odličí
a jdou se po svém trápit
po schodech jdou si dolů do klubu
zaplatat pro Hekubu

/.../

Hra trvá dál

Ještě se celí z pravdy nevyhlali...²¹

Jan Skácel i Oldřich Mikulášek věděli, že smrt, byť ne v jejím dočasném rozměru, lze překonat pouze láskou, neboť *sine amore nihil*, bez lásky není nic. Samota, když jsou lidé sami, ale každý zvlášť, je dvojtečkou před smrtí: „A čehosi cosi se v nás bojí,/ že strachem nedýchá sám strach.“ (Mikulášek),²² čekáním na dobu „V hodině naší smrti/ Až přijde den/ Den vhodný k umírání“ (Skácel).²³ Motivy smrti a smutku se tak staly záznamy života, který je konečný v rozměru, ale nekonečný v lásce. Byly to dialogy, za nimiž se skrývalo tušení, že verše, které právě píší, mohou být poslední spojnicí-mostem mezi světlem života a tmou smrti, která však není odlišnou kategorií, nýbrž pouze jiným pokračováním kategorie stávající.

21 J. Skácel: Pláč pro Hekubu, in *Kdo pije potmě víno*, op. cit., s. 71.

22 O. Mikulášek: Témata, Téma V (Sami), in *Sólo pro dva dechy*, Praha 1983, s. 78.

23 J. Skácel: Den vhodný k umírání, in *Metličky*, druhé vydání, Praha 1970, s. 70.

DIE TOD- UND TRAUERMOTIVE IN DER POESIE VON OLDŘICH MIKULÁŠEK UND JAN SKÁCEL

Der Beitrag weist auf die Tod- und Trauermotive hin, die auf spezifische Art und Weise die Poetik zwei bedeutendster mährischer Dichter des 20. Jahrhunderts – Oldřich Mikulášeks und seines „Poesiegefährten“ Jan Skáčels – beeinflussten. Der Autor ging von dem ähnlichen motivischen Hintergrund der tschechischen Poesie der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts aus und in den typischen dichterischen Texten von den 60er bis 80 Jahren versuchte er sowohl die Beziehung der Poeten zu Trauer und Tod, als auch die Problematik des poetischen Spiels und der Reflexion der dichterischen Erfahrung zu charakterisieren.

Obwohl Mikulášek sich der wesentlichen Dinge des Menschen schon früher bewußt war, eher aber in Andeutungen, kam er Ende 60er Jahre während seiner schweren Krankheit zu vollem Ausdruck dieser Motive, wozu dann in den 70er Jahren das Verbot beitrug, seine Werke zu veröffentlichen. Skácel liebte Trauer von seinen ersten Werken an und sein Umgang mit dem Tod wurde später tiefer und noch mehr betont. Die beiden Dichter waren sich dessen bewußt, daß die Einsamkeit einen Doppelpunkt vor dem Tod bedeutet und daß man den Tod nur durch Liebe überwinden kann. Die Liebe wurde zur Achse ihrer Dialoge, ihrer Brücken zwischen Licht des Lebens und Finsternis des Todes, welche die Attribute nicht von zwei, sondern nur von einer Kategorie sind.